

Jogilė Teresa RAMONAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

BENDRATIS LIETUVIŲ KAIP ANTROJOJE KALBOJE

Infinitive in Lithuanian as a second language

Anotacija. Galvojant apie lietuviškai kaip antrąją kalbą kalbančius užsieniečius viena pirmųjų išskylančių ypatybių yra perdėtas bendraties formos vartojimas ten, kur jos lietuviškai neturėtų būti. Remiantis bendra lietuvių kaip antrosios kalbos veiksmažodžio sistemos įsisavinimo analize buvo matyti, kad bendraties formos įsisavinimas iš pirmo žvilgsnio atrodo beveik nekintantis: vos pradedantys kalbėti lietuviškai užsieniečiai bendraties formų vartoja panašų kiekį kaip ir pažengę kalbėtojai. Šiame straipsnyje išsamiai analizuojama, kaip lietuviškai kalbantys skirtingų kalbėjimo lygmenų užsieniečiai vartoja bendraties formą, kokiomis funkcijomis, kokiuose kontekstuose ir ar iš tiesų įsisavinimo raidoje nėra jokio pokyčio. Ištyrus tampa aišku, kad nepaisant kiekybinio bendraties formų vartojimo panašumo skirtingose įsisavinimo atmainose, vartojimas iš esmės pasikeičia kokybiškai. Negana to, paaiškėja, kad net ir bazinės atmainos kalbėtojai, dažnai bendraties formą vartojantys kaip pamatinę veiksmažodžio formą, taigi ir predikatui reikšti vietoje asmenuojamosios formos, niekada tokiu būdu nevartoja modalinių veiksmažodžių bendraties, o jų pasakymai, kuriuose bendraties forma vartojama pagal tikslinės lietuvių kalbos sistemą, yra kaip tik modalinių veiksmažodžių + bendraties konstrukcijos. Straipsnyje taip pat analizuojama, kokios, kada ir kaip pradėdamos vartoti kitos konstrukcijos su bendratimi pobazinėje įsisavinimo atmainoje.

Raktažodžiai: antrosios kalbos įsisavinimas; lietuvių kaip antroji kalba; morfologijos įsisavinimas; bendratis.

Abstract. One of the most apparent features characteristic of learners who speak Lithuanian as a second language is their overuse of infinitive forms where such forms should not be used in Lithuanian. The analysis of the general sequence of acquisition of the Lithuanian verb system shows that the infinitive was used nearly evenly through the whole acquisition process, i. e. learners who had just started to speak Lithuanian used about the same amount of infinitive forms as the more advanced speakers. This paper analyses in detail the use of the infinitive form by the learners at different levels of acquisition, what functions and in what contexts the infinitive form performs, as well as any changes in the development. The analysis makes it evident that despite the quantitative similarity of the use of the infinitive forms in

different varieties of acquisition, the use changes fundamentally in quality. Moreover, it becomes clear that even the speakers of the basic variety, who often use the infinitive as the base form of the verb and therefore also as a predicate instead of a finite form, never use the infinitive of the modal verbs in this fashion and their utterances in which the infinitive is used according to the target Lithuanian language system employ the construction of modal verbs + infinitive. The paper also analyses what other constructions with the infinitive are used, when and in what way they start being used in the post-basic variety of acquisition.

Keywords: language acquisition; Lithuanian as a second language; acquisition of morphology; infinitive.

1. Įvadas

Antrosios kalbos (K2) įsisavinimas yra natūralus žmogiškasis gebėjimas susiduriant su kita kalba. Jis yra universalus, tai yra, kitą kalbą gali įsisavinti visi žmonės. Vis dėlto reikia atsižvelgti į tai, kad antrosios kalbos įsisavinimą lemia gausybė įvairių skirtingos rūšies veiksnių (biologiniai, psichologiniai, socialiniai ir t.t.), todėl kiekvieną antrąją kalbą įsisavinantį žmogų šie veiksniai veikia skirtingai ir gali lemti kiek skirtingą rezultatą ir įsisavinimo lygį. Nepaisant to, pats kalbos įsisavinimas savaime vyksta gana panašia tvarka, daug dalykų yra universalių, todėl yra svarbu stebėti ir tą tvarką ištirti. Svarbu pabrėžti, kad čia kalbama apie natūralų, arba kiek įmanoma natūralesnį, antrosios kalbos įsisavinimą aiškiai tai atskiriant nuo formaliojo antrosios kalbos mokymosi. Natūraliu įsisavinimu vadinama tai, kai asmuo gyvena kitos kalbos aplinkoje, bendrauja su tos kalbos gimtakalbiais ir taip ją įsisavina (plačiau žr. Klein 1986). Asmuo gali būti formaliai mokęsis lietuvių kalbos, bet natūraliu įsisavinimu laikomas toks, kuris trukme, kiekiu ar kokybe viršija formalųjį mokymąsi.

Be paminėtų ekstralingvistinių veiksnių, žinoma, antrosios kalbos įsisavinimui svarbūs yra ir lingvistiniai veiksniai. Įtakos turi tai, kiek ir kokias kalbas asmuo jau moka, kaip tipologiškai artima ar tolima yra jo gimtoji kalba nuo tos, kuri įsisavinama ir pan. Tokiems aspektams tirti paprastai sudaromos tikslinės tos pačios K1 (pirmosios ar gimtosios kalbos) tiriamųjų grupės, dažnai pasitelkiami eksperimentiniai metodai. Tačiau taip pat itin svarbu yra tirti konkrečios kalbos savybes, kurios tos kalbos įsisavinime veikia kaip lingvistiniai veiksniai nepriklausomai nuo besimokančiojo K1 ar kitų charakteristikų, t. y. yra universalios visiems įsisavinantiems tą kalbą. To ir siekiama atliekamu tyrimu.

Šis straipsnis yra dalis platesnio lietuvių kaip antrosios kalbos įsisavinimo tyrimo, kurio metu jau anksčiau nustatyta veiksmažodžio sistemos įsisavinimo seka (Ramonaitė 2015b) ir pagrindinės bazinei atmainai¹ būdingos ypatybės (Ramonaitė *priimta spaudai*). Tiek nustatant pagrindinę veiksmažodžio sistemos įsisavinimo seką, tiek detaliau analizuojant bazinę lietuvių K2 įsisavinimo atmainą buvo pastebėta, kad bendraties formos įsisavinimas nėra paprastas nustatyti, tai šiame straipsnyje ir norima iširti. Bendraties forma yra gana nereta aplinkos kalboje² ir užfiksuojama visų tiriamųjų šnekoje, tačiau į jos realaus įsisavinimo raidą verta pažvelgti atidžiau.

Nėra tyrimų apie lietuvių užsieniškąją kalbą³, t. y. kaip lietuviai gimtakalbiai šneka su užsieniečiais, tačiau iš vartosenos pastebėta, kad šnekamojoje situacijoje užsieniečiui nesuprantant gimtakalbio pavartotos formos, kaip atramos taškas arba paaiškinimas, pateikiama bendraties forma (pvz., *padaręs – daryti*). Ta pati bendraties forma dažnai yra pateikiama ir ieškančiam tinkamo žodžio užsieniečiui, jei jis veiksmą nurodo kitaip ar įvardija kita kalba. Be to, gimtakalbiai, imituodami užsieniečių kalbėjimą lietuvių kalba, dažnai vartoja bendratį, pvz.: *aš norėti valgyti* ir pan. Taigi galima kelti hipotezę, kad lietuvių kaip antrosios kalbos sistemoje veiksmažodžio bendratis turės kitokias funkcijas ir bus vartojama kitaip nei tikslinėje, t. y. toje,

---

¹ Bazinė įsisavinimo atmaina (ang. *basic variety*) vadinama tokia, kurioje dar nėra gramatikos, kurioje konstruojant pasakymus vadovaujamosi keletu paprastų semantinių-sintaksinių principų, tačiau kadangi joje jau atsiranda pamatinė nekaitoma veiksmažodžio forma, ji gali būti pakankama elementariai komunikacijai ir įsisavinimas šioje atmainoje gali fosilizuotis, plačiau žr. Klein, Perdue 1992; 1997. Pagal šį terminą vadinamos ir kitos įsisavinimo atmainos: ankstesnė ikibazinė (*pre-basic*), kuriai būdingas vardažodinis pasakymas ir visiškas priklausymas nuo kalbamojo konteksto, ir vėlesnė pobazinė (*post-basic*), kuri prasideda tuomet, kai tarpukalbėje randasi morfologinės opozicijos ir pasakymas imamas konstruoti remiantis sintakse (žr. Perdue 1993; Giacalone Ramat 2003; Ramonaitė 2015b).

² Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno duomenimis, bendraties formos sudaro 13,6 proc. visų tekstyne užfiksuotų veiksmažodžių. Taip pat žr. Dabašinskienė 2009 (morfologiškai ir iš dalies sintaksiškai anotuotas Vytauto Didžiojo universitete kuriamas *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (<http://donelaitis.vdu.lt/sakytines-kalbos-tekstynas/>). Tekstyno kūrimą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas (L-12/2008, L-12/2007, C-48/2006), Lietuvos mokslo taryba pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą (LIT-9-11) ir pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (LIP-085/2016)).

³ Terminą žr. LTŽ.

kurią siekiama įsisavinti, lietuvių kalboje. Šio straipsnio tikslas išanalizuoti, kokia yra bendraties raida lietuvių K2: išsiaiškinti, ar tikrai lietuviškai kalbantys užsieniečiai ją vartoja lietuvių kalbos neatitinkančiomis funkcijomis ir jei taip, kiek ilgai tai daro, t. y. ar tai būdinga visoms įsisavinimo atmainoms, ar ne, kokia konkreti bendraties formos vartoseną įsisavinama anksčiausiai, kokia vėliau ir su kokiomis lietuvių gimtakalbių bendraties vartojimo ypatybėmis tai gali būti susiję. Šiam tikslui pasiekti reikia atlikti tokius uždavinius: pirma, glaustai apžvelgti lietuvių kalbos veiksmažodžio bendraties kategoriją ir gimtakalbių vartojimą; antra, iš transkribuoto, morfologiškai anotuoto ir specialiomis žymomis sužymėto lietuvių K2 tekstyno išrinkti pavartotas bendraties formas, atskiriant jas į lietuvių kalbos vartojimą atitinkančias ir neatitinkančias; trečia, nustatyti lietuvių kalbos neatitinkančių bendraties formų vartojimo ypatybes; ketvirta, išnagrinėti, kokiose situacijose yra vartojamos lietuvių kalbos sistemą atitinkančios bendraties formos ir ar įmanoma nustatyti seką, kaip įsisavinamas bendraties vartojimas, ir, penkta, jei taip, nuo ko tai gali priklausyti.

2. Metodas ir tiriamoji medžiaga

Šiame straipsnyje analizuojami kokybiniai Lietuvoje gyvenančių užsieniečių šnekos duomenys surinkti skerspjūvio (ang. *cross-sectional*) būdu, kai duomenys renkami iš skirtingo kalbos įsisavinimo lygio asmenų ir vėliau lyginami tarpusavyje taip išsiaiškinant kalbos reiškinių įsisavinimo seką. Patys kalbos duomenys rinkti naudojant pusiau struktūruotą sociolingvistinį interviu ir papildomai prašant dalyvių atlikti tam tikras užduotis, vienodas visiems. Išsamiai visas metodas aprašytas Ramonaitė 2015a. Šiame straipsnyje analizuojami kalbos duomenys surinkti iš 17 įvairių tautybių užsieniečių, gyvenančių Lietuvoje nuo 8 mėn. iki 21 metų. Renkant tyrimo duomenis buvo sąmoningai pasirinkta tirti tik po nepriklausomybės į Lietuvą atvykusius užsieniečius, buvo stengiamasi ieškoti tiriamųjų, kurie būtų kuo mažiau formaliai mokęsi lietuvių kalbos. 1 lentelėje pateikiami pagrindiniai duomenys apie tiriamuosius. Išsamiau tyrimo dalyviai aprašyti Ramonaitė 2015b.

Surinkti šnekos įrašai buvo transkribuoti CLAN programa pagal CHILDES sistemą (MacWhinney 2000), tuomet, turint galimybę pasinaudoti Vytauto Didžiojo universitete parengtu leksikonu, transkripcijos buvo anotuotos automatiškai, kiek tai buvo įmanoma dažnai fonetiškai sudėtingoje negimtakalbių šnekoje, toliau transkripcijos ir koduotės tikrintos rankiniu būdu ir pildant, taisant morfologinę koduotę ir specifinius reiškinius anoduojant specialiomis žymomis. Taip sutvarkytas tekstynas leidžia ieškoti ne tik specifinio

1 lentelė. Tyrimo dalyviai

ID ⁴	Amžius	KI	Laikas Lietuvoje	Lietuvių k. mokymasis (val.) ⁵	Namų kalba	Analizuojama medžiaga (trukmė val.)
Agata	28	rusų	3 metai	50	rusų	1:55
Alexandr	20	ukrainiečių	~4 metai	90	anglų/rusų	1:06
Angel	45	ispanų	~2,5 metų	300	ispanų	1:48
Anna	66	italų	18 metų	80	lietuvių	1:13
Diego	54	tagalų, anglų	10 metų	30	anglų	0:49
Dino	27	italų	~2 metai	260	italų	2:36
Elena	45	italų	10 metų	1000	italų, lietuvių	1:27
Eunok	54	korėjiečių	21 metai	660	korėjiečių	1:32
Ganna	22	ukrainiečių	4 metai	140	-	2:06
Gediminas	23	rusų, ukrainiečių	3,5 metų	50	rusų	1:28
Jane	48	anglų	16 metų	50	-	1:14
Juan	32	ispanų	3 metai	660	anglų, ispanų	1:38
Madina	19	kazachų, rusų	~3 metai	90	lietuvių	1:55
Nicolas	32	prancūzų	~9 metai	700	-	2:04
Šarūnas	39	anglų	7 metai	0	anglų	1:16
Susan	23	anglų	8 mėn.	100	anglų	1:34
Victoria	18	rusų	1,5 metų	140	rusų	1:23
Iš viso:						27:04

žodžio, bet ir tam tikros kalbos dalies ar jos morfologinės formos bei pateikti jos pavartojimo kontekstą.

3. Apie bendratį lietuvių kalboje ir bendratis tyrimus

Lietuvių kalbos veiksmažodžio bendratis forma yra nekaitoma forma, pavadinanti veiksmą, tačiau nenusakanti nei jo laiko, nei rūšies, nei asmens ar skaičiaus. Lietuvių kalbos bendratis gali rodyti tik veikslą (*valgyti – suvalgyti*). Tai viena iš pagrindinių veiksmažodžio formų, iš kurios kamieno daromos kai kurios kitos veiksmažodžio formos, be to, tai pirmoji žodyne pateikiama

⁴ Vardai pakeisti, transkripcijose ir toliau straipsnyje kalbėtojas žymimas pirmosiomis trimis vardo raidėmis, pvz.: Agata = AGA.

⁵ Apskaičiuota apytiksliai pagal tyrimo dalyvių pateiktą informaciją.

veiksmažodžio forma. Bendratis yra skaidri (ang. *transparent*) forma, turinti formantą *-ti* (šnekamojoje kalboje, kaip nurodo gramatikos, bene dažnesnis sutrumpėjęs variantas *-t*). Nors įmanomas nepriklausomas bendraties vartojimas infinityviniuose ar beasmeniuose sakiniuose, visgi daug dažniau bendratis jungiasi su asmenuojamomis modalinių, fazinių, slinkties veiksmažodžių formomis ar būdvardžiais bei daiktavardžių linksniais ir tokiu būdu gali eiti tarinio dalimi, papildiniu, tikslo aplinkybe, prišlietuojų pažyminiu ar net veiksniu ar jo dalimi (plačiau apie bendratį žr. LKG; DLKG; Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976; Valeckienė 1998; Ramonienė, Pribušauskaitė 2008).

Atsižvelgiant į tai, kad bendratis gali jungtis su labai skirtingomis formomis, ji gali turėti ir labai įvairių reikšmių. Pati neturėdama specialių formų modalumui reikšti eidama tariniu bendratis modalumą gauna iš šalies: iš asmenuojamų modalinių žodžių arba situacijos. Bendratis yra vartojama su veiksmo pradžios ir pabaigos veiksmažodžiais (*pradėti, imti, baigti, liautis*), su veiksmažodžiais, reiškiančiais galėjimą, privalėjimą (*galėti, turėti*), norą, ketinimą (*norėti, ruoštis*), baimę, drąsą, bandymą (*bandyti, bijoti*), skatiniumą (*liepti, prašyti, įsakyti*), su beasmeniais veiksmažodžiais *reikėti, tekti*, su būdvardžių bevarde gimine, bendratys *girdėti, justti, matyti* sudaro glaudžias samplaikas su asmenuojamomis *būti* formomis. Samplaikose asmenuojamoji forma atlieka beveik pagalbinio veiksmažodžio funkcijas prarasdama dalį savo leksinės reikšmės (plg. Jakaitienė ir kt. 1976, 198) taigi dominuoja būtent bendratimi reiškiamo veiksmažodžio leksinė reikšmė. Su aktyvaus veiksmo veiksmažodžiais (slinkties) bendratis gali reikšti tikslą (*einu valgyti*), su daiktavardžio naudininku arba būdvardžiu bendratis reiškia paskirtį (*peilis duonai pjauti*) (Jakaitienė ir kt. 1976, Ramonienė ir Pribušauskaitė 2008). Prie kalbėjimo ir kitų savarankiškų veiksmažodžių prisijungusi bendratis dažnai turi aiškinamąją (objekto) funkciją (Valeckienė 1998, 167).

Kaip minėta įvade, bendratis yra gana nereta forma gimtakalbių vartosenoje, pagal Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno duomenis, bendratys sudaro 13,6 proc. visų gimtakalbių pavartotų veiksmažodžių. Mokslininkų ne kartą yra nustatyta, kad suaugusiųjų K2 įsisavinimo klaidos, skirtingai nuo bendrai paplitusios nuomonės, didžiąja dalimi yra raidos (ang. *developmental*), o ne dėl kitos mokamos kalbos įtakos (ang. *interlingual*), taigi jas galima lyginti su K1 įsisavinimu (Dulay, Burt, Krashen 1982). Lietuvių gimtakalbių veiksmažodžio morfologijos įsisavinimą tyręs P. Wójcik pastebėjo, kad bendraties formos tiriamosios mergaitės kalboje pasirodo ne iš karto (ne nuo pirmo

stebėjimo laikotarpio, bet tik nuo antrojo, kai mergaitei 1 metai 8 mėn.), tačiau jų pavartojimo skaičius gana greitai išauga. Vaikiškojoje kalboje⁶ bendraties formos taip pat yra gana gausiai vartojamos: penkta pagal pavartojimų skaičių forma (iš ketvirtos ją išstumia tai, kad į vaikus nukreiptoje kalboje itin daug liepiamosios nuosakos formų, kurių mažiau suaugusiųjų kalboje su suaugusiais). Analizuodamas duomenis P. Wójcik trumpsiai pamini, kad pradžioje bendratys fiksuojamos tik suaugusiųjų kalbos atkartojimuose, praleidžiant valdantį žodį, vėliau atsakymuose į klausimus vietoje asmenuojamos tiesioginės nuosakos formos. Pirmosios spontaniškai mergaitės pavartotos formos vartojamos praleidžiant modalinį veiksmažodį (Wójcik 2000). Deja, tolimesnis bendraties vartojimas neaprašomas.

Kitų kalbų bendraties formos įsisavinimo tyrinėjimuose bendraties formos pozicija taip pat nėra visiškai aiški. Anglų kalbos bendratis yra ne žymėta forma, o sudaroma su laisvąja morfema „to“, todėl morfologiškai ją tirti sudėtingiau, tačiau kalbėdami apie vaikų K1 įsisavinimą, nors ir atskirai neišskirdami (vadindami „fonologiniu to, įskaitant bendraties žymiklį“) Snyderis ir Stromswold (1997) fiksuoja kaip pirmą, kai lygindami įvairių kitų mokslininkų surinktus vaikų kalbos duomenis stengiasi nustatyti prielinksnio *to* naudininko linksniui žymėti įsisavinimą. Dula, Burt ir Krashenas (1982) taip pat bendraties *to* praleidimą fiksuoja kaip būdingą tiek K1, tiek K2 raidai. Tokių morfologiškai turtingesnių kalbų, kaip prancūzų ar vokiečių, kurių K2 įsisavinimas tirtas išsamiau, konkrečiai į bendraties formą pažvelgti taip pat yra sudėtinga, kadangi, nors teoriškai formos skiriasi, tačiau fonetiškai gimtakalbių realizuojamos labai panašiai, taigi bendratis nėra skaidri ir vienareikšmė, pvz.: prancūzų *aller*, *allé(e)*, *allez* arba vokiečių *haben*, kurio bendraties forma sutampa su daugiskaitos I ir III asmenimis, o šnekos sraute realizuojama kaip [ˌhaːbən/ˈha(:)bn/ˈha(:)m], todėl antrąją kalbą iš aplinkos įsisavinančiojo suvokiama kaip viena ir ta pati forma⁷. Penkių skirtingų Europos kalbų suaugusiųjų įsisavinimą tyrę mokslininkai pastebi, kad „besimokantieji kitų [ne anglų] kalbų gali vartoti bendratį (vokiškai) ar net apibendrintą asmenuojamą formą (vienodai dažnai švediškai). Olandų kalbą įsisavinantys turkai vartoja bendratį, olandų kalbą įsisavinantys marokiečiai vartoja veiksmažodžio kamieną“ (Perdue 1993 2, 105).

---

⁶ Vaikiškoji kalba – savitas kalbėjimo būdas, kuriuo suaugusieji kalba su mažais vaikais. Plačiau žr. LTŽ.

⁷ Pavyzdžiai pateikiami iš Bernini 1990.

Labiau į bendratį antrosios kalbos įsisavinimo kontekste buvo atkreiptas dėmesys tiriant morfologiškai artimesnės italų K2 tarpukalbę⁸. Banfi (1990) ir Banfi ir Bernini (2003) bendraties formą įsisavinimo pradžioje ir bazinėje atmainoje priskiria prie pamatinės formos, t. y. formos, kuri vartojama tik leksine reikšme, be nuosakos, laiko ar asmens kategorijų (neatsižvelgiant į tai, ar konkreti forma turi šias kategorijas tikslinėje kalboje). Italų kalbos veiksmažodžio bendratis yra formaliai skaidri ir morfologiškai žymėta forma, tačiau įsisavinimo tarpukalbėje traktuojama kaip pamatinė, nediferencijuojant jos nuo esamojo laiko formų. Visi tirtieji informantai vartoja bendraties formą taip išplėstomis jos funkcijomis, o viena tiriamaoji ypač gausiai. Visgi Berretta (1990) pastebi, kad nors tokio bendraties formos išplėstomis (vietoje asmenuojamųjų formų) yra, tačiau kitų formų išplėtimų (ypač esamojo laiko vienaskaitos trečio asmens) yra daugiau, o kontekstuose, kur vietoje asmenuojamosios formos vartojama bendratis, bando išvelgti tam tikrų dėsninumų. Tiesa, analizuojamųjų pavyzdžių nėra daug, tačiau pastebima, kad modalinių veiksmažodžių bendratis išplėstomis funkcijomis nėra vartojama, o apskritai bendraties formos vartojimas sudaro opoziciją su būtojo laiko dalyvio forma, kuri pasitelkiama baigtiniam veiksmui nurodyti, taigi bendraties forma labiau linkstama reikšti tęstinį, nebaigtinį veiksma.

Apžvelgtuose tyrimuose bendraties forma analizuojama daugiausia bazinės įsisavinimo atmainoje, taigi ir šiame straipsnyje siekiama nustatyti šios formos funkcijas toje pačioje bazinėje atmainoje, tačiau tuo neapsiriboti ir pažvelgti į bendraties formos raidą pobazinės atmainos kontinuumu. Šiek tiek prie labiau pažengusiųjų kalbėtojų bendraties vartojimo prisiliesta tyrinėjant italų K2 sintaksės raidą (Andorno et al. 2003), rasti panašumai aptarti toliau straipsnyje.

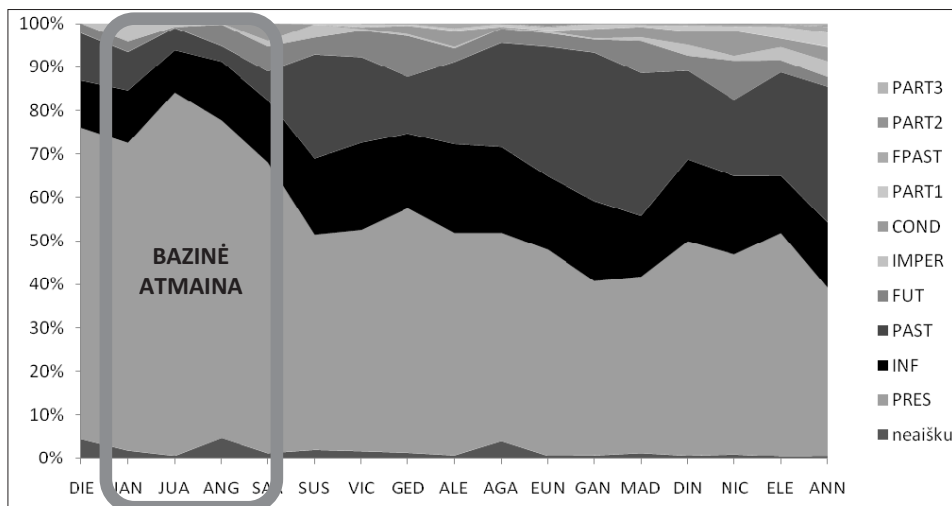
3. Lietuvių K2 duomenų analizė

Bendraties forma yra viena iš keturių gausiausiai lietuviškai kalbančių užsieniečių vartotų formų, kartu su esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laiko formomis. Iš viso tiriamajame tekstyne užfiksuota daugiau nei 3200 bendraties formos pavartojimo atvejų. Gausumu visas kitas formas lenkia esamojo laiko formos (netoli 10 tūkst.), o būtojo kartinio laiko formų ir bendraties skaičiaus santykis yra panašus (būtojo k. laiko maždaug 1000 daugiau), tačiau santykis skiriasi priklausomai nuo kalbos įsisavinimo atmainos. 1 pav.

---

⁸ Tarpukalbė – kalba, kurią produkuoja asmuo, besimokantis kokios nors tikslinės kalbos. Plačiau žr. LTŽ.

1 pav. Tiriamųjų pavartotos veiksmažodžių formos pagal įsisavinimo seką (proc.)⁹

matyti, kad bendraties formos (diagramoje INF, pažymėta juoda spalva) lietuvių K2 užfiksuojamos nuo pat įsisavinimo pradžios ir sudaro apie 10 proc. visų kalbėtojo vartojamų formų, vėliau imama bendračių vartoti daugiau (iki 20 proc.), o labai pažengusių lietuvių K2 kalbėtojų šnekos sraute bendraties formos vėl kiek sumažėja (~ 15 proc.) iki artimo gimtakalbiams lygio. Esamojo laiko formų vartojama apskritai daugiausiai, tačiau itin aiškus skirtumas įsisavinimo pradžioje, kai šio laiko formos sudaro didžiąją daugumą visų pavartotų veiksmažodžių, ir vėliau, kai jų dalis visame kalbos sraute sudaro apie pusę vartojamų formų. Tuo tarpu būtojo k. laiko formų pradedantys kalbėtojai vartoja labai nedaug (mažiau nei 10 proc.), o vos peržengus į pobazinę atmainą jų reikšmingai padaugėja (daugiau nei 20 proc.).

Tokiame kintančiame skirtingų veiksmažodžio formų vartojimo kontekste, bendraties formų kiekio tolygumas, kaip matyti iš diagramos, iš pirmo žvilgsnio tarsi rodytų, kad šios formos raida nekinta. Tačiau ką raidos nebuvimas galėtų reikšti įsisavinimo procese? Nejaugi forma galėtų būti vartojama, bet niekad neįsisavinama? Ar turėtų būti puikiai ir iškart įsisavinama iš pat pradžių? Kadangi forma vartojama visose įsisavinimo atmainose ir santykinai

⁹ Neįtrauktos tokios formaliai sudėtingos formos, kurios vartojamos kaip formulės: *ne/galima, norėčiau*.

panašiu kiekiu, nėra lengva nustatyti jos vietą įsisavinimo sekoje. Kaip jau minėta, buvo nustatyta lietuvių kalbos kaip antrosios veiksmožodžio sistemos įsisavinimo seka, kuri (matyti ir 1 pav.) yra tokia:

Esamasis laikas > (Bendratis) >
Būtais kartinis laikas > Būsimasis laikas >
Liepiamoji nuosaka > Tariamoji nuosaka >
Dalyvis > Būtais dažninis laikas >
Pusdalyvis/padalyvis

Ši seka yra implikacinė, tai reiškia, kad vėliau einantis elementas nebus įsisavinamas, kol nėra įsisavinimas anksčiau einantysis. Seka pateikta atskirose eilutėse taip pat neatsitiktinai, kiekvienoje naujoje eilutėje pateiktos kategorijos įsisavinamos, jei einama toliau, t. y. kiekvienos eilutės pabaigoje įsisavinimo atmaina gali fosilizuotis. Kaip matyti, pirmiausia užfiksuojamos ir įsisavinamos formos, vienintelės būdingos bazinei atmainai¹⁰, yra esamojo laiko ir bendraties. Pateiktoje sekoje bendraties forma parašyta skliausteliuose būtent dėl tos priežasties, kad be atskiro tam tyrimo nebuvo galima nustatyti tikslios šios formos vietos įsisavinimo sekoje. Aišku yra tai, kad ši forma užfiksuojama nuo pačių ankstyviausių įsisavinimo stadijų ir nemažai atvejų, atrodo, vartojama pagal tikslinės kalbos normas, tačiau ne visais.

Pati bendraties forma lietuviškai yra skaidri ir nekintanti, todėl pačios formos raidos (kaip būtų, tarkim, laiko ar asmens kategorijose) įžvelgti nėra galima. Pačios bendraties sudarymo klaidų atvejų buvo vos keletas (pvz.: GAN: *skriasti* „skristi“, NIC: *keliuoti* „keliauti“, dažniau pasitaikė recepto pasakojimo užduotyje daugeliui tiriamųjų reikalingas *pjausti* „pjaustyti“), tačiau čia taip pat išlaikytas morfologiškai skaidrus bendraties formos rodiklis *-ti*. Kad bendraties forma yra aiški, parodo ir tai, jog ši forma sudaroma formuojant reikalingus žodžius pasitelkiant trūkstamus leksinius resursus iš kitos kalbos, pvz.: *ekspresuoti* „išreikšti“ (AGA), *pagrupinti* „sugrupuoti“ (GAN), *rimūvinti* „pašalinti“ (DIN). Svarbu pastebėti, kad patys tokios kūrybos imasi tik pažengę kalbėtojai, o bazinės atmainos kalbėtojai to nedaro, tik stengiasi kiek

---

¹⁰ Tai nereiškia, kad bazinėje atmainoje negali pasitaikyti kaip formulių išmokyti samplaikų, sudarytų su sudėtingesnėmis formomis, pvz.: *norėčiau*, tačiau dėl to, suprantama, nelaikoma, kad įsisavinta tariamosios nuosakos kategorija. Bazinėje atmainoje taip pat gali pasitaikyti atskirų leksemų, pvz.: *supratau* / *supratai*, kurių pamatinė forma yra kito nei esamojo laiko, tačiau jei leksemų skaičius itin ribotas ir, be to, jos nesudaro morfologinės opozicijos tarpukalbėje (t. y. nėra formų kaip *suprantu* / *supranti*), laikoma, kad kategorija dar nėra įsisavinta.

įmanoma tiksliau atkartoti tikslinės kalbos žodį, pvz.: *išmoti–manoti–išmanoti* „iš(si)nuomoti“ (ANG). Taigi akivaizdu, kad dėl formos skaidrumo ir reguliarumo, o tai svarbūs natūraliosios morfologijos principai (plačiau žr. Dressler et al. 1987), taip pat dažnumo aplinkos kalboje, ši forma į lietuvių K2 repertuarą inkorporuojama gana greitai, tačiau svarbu išsiaiškinti, kokias funkcijas ji ten atlieka.

a) Bendratis kaip pamatinė forma

Kaip jau minėta, tiriamųjų šnekoje pastebėta, kad kai kuriais atvejais bendratis forma vartojama pagal šios formos funkcijas lietuvių kalboje, tačiau kitais – ne. Koduojant ir tikrinant tekstyną lietuvių kalbos neatitinkantis bendratis vartojimas, žr. (1) – (3) pavyzdžius, buvo pažymėtas specialia žyma ([+ ovrextINF]) eilutės pabaigoje.

- (1) *ANG: *ji buvo viena y_bueno@es susitinka y@es ji este@es **pasiimti** +... maistas nori nori valgyti ir turi alkanas.* (MT¹¹)
- (2) *JUA: *bet aš visada **kalbėti** ispaniškai su +... su mano drauge.* (INT)
- (3) *DIN: *prieš **atvažiuoti** aš studijuoju keletą žodžių +...* (INT)

Tokiu būdu tekстыne buvo sužymėtos ir kitos išplėstomis (ang. *over-extended* arba *overgeneralized*) funkcijomis vartojamos veiksmožodžių formos. Funkcijų išplėtimu antrosios kalbos įsisavinimo kontekste (žr. Dulay, Burt, Krashen 1982; Richards, Platt, Platt 1992; Ellis 1994; Giacalone Ramat 2003; Ortega 2009) vadinama tai, kas dažnai gimtakalbiams skamba kaip klaida, t. y. tam tikro elemento – morfemos, formos ar pan. – vartojimas plačiau negu leistų tikslinės kalbos normos¹². Dažniausiai išplėstomis funkcijomis vartojamos formos yra bendratis ir esamojo laiko trečiojo asmens formos. Šios formos yra dažniausiai vartojamos bazinėje atmainoje kaip pamatinė veiksmožodžio forma. Kai kurių leksemų atveju kaip pamatinė forma gali būti pasirenkama būtojo laiko forma (pvz.: *supratau*), tačiau kadangi lietuvių K2 būtasis kartinis laikas įsisavinamas tik pobazinėje atmainoje (išsamiau žr. Ramonaitė 2015b), didesnis šio laiko formų funkcijų išplėtimas fiksuojamas tik šios atmainos kalbėtojų šnekoje. Bendresniam vaiz-

---

¹¹ Skliausteliuose po citatos nurodoma, iš kokios užduoties (Modern Times filmo ištraukos atpasakojimo, recepto ir pan.) ar interviu tekstyno dalies citata paimta.

¹² LTŽ pateikiamas hiperapibendrinimo terminas, kaip ir nurodoma pačiame žodyne, atitinka ang. *overgeneralization*, čia pasirinkta vartoti *išplėstų funkcijų* sąvoką, nes tai artimiau ang. *over-extension* ir gal kiek aiškiau atspindi teorinę poziciją.

dui susidaryti 2 lentelėje pateikiama trijų dažniausiai išplėstomis funkcijomis vartojamų formų (INF – bendratis, PRES3 – esamojo laiko trečiojo asmens, PAST3 – būtojo kartinio laiko trečiojo asmens) pasiskirstymas tiriamųjų kalboje. Galima matyti, kiek bendratis formų kalbėtojas pavartojo iš viso ir kiek iš jų buvo pavartota išplėstomis funkcijomis, lyginant su tikslinė kalba, bei kokią procentinę dalį tai sudaro kiekvieno tiriamojo kalboje. Analogiškai pateikiama ir informacija apie kitas dvi dažniausiai išplėstomis funkcijomis vartojamas formas. Atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių kalbos kultūros taisomas *kad* + bendratis vartojimas tikslui reikšti kiek gausiau (po 4–6 atvejus) užfiksuotas tik tų kalbėtojų kalboje, kurių gimtoji kalba yra viena iš slavų kalbų ir čia neskaičiuojama prie išplėstų funkcijų.

2 lentelė. **Dažniausiai išplėstomis funkcijomis lietuvių K2 vartojamos veiksmazodžio formos**

	Iš viso INF	Išplėstomis funkci- jomis	%	Iš viso PRES3	Išpl. funk.	%	Iš viso PAST3	Išpl. funk.	%
Agata	207	4	1,9	255	16	6,3	189	44	23,3
Aleksandr	124	2	1,6	210	17	8,1	83	15	18,1
Angel	136	72	52,9	427	176	41,2	31	18	58,1
Anna	193	5	2,6	300	2	0,7	320	15	4,7
Diego	5	1	20,0	32	7	21,9	2	1	50,0
Dino	362	6	1,7	605	23	3,8	251	40	15,9
Elena	230	1	0,4	516	23	4,5	282	40	14,2
Eunok	122	3	2,5	273	17	6,2	186	10	5,4
Ganna	441	0	0,0	504	4	0,8	601	30	5,0
Gediminas	177	1	0,6	353	5	1,4	106	25	23,6
Jane	105	63	60,0	412	58	14,1	43	15	34,9
Juan	53	25	47,2	303	31	10,2	12	8	66,7
Madina	237	4	1,7	331	3	0,9	400	25	6,3
Nicolas	427	5	1,2	623	15	2,4	201	15	7,5
Šarūnas	167	23	13,8	336	11	3,3	56	13	23,2
Susan	87	4	4,6	141	5	3,5	74	10	13,5
Victoria	214	3	1,4	269	12	4,5	178	17	9,6

2 lentelėje matyti, kad, nors absoliučiais skaičiais pavartotų bendraties formų kiekis labai skiriasi, visgi apskaičiavus lietuvių kalbos neatitinkančią vartojimo dalį labai reikšmingai išsiskiria trys kalbėtojai, lentelėje pažymėti tamsiausiai – ANG, JAN ir JUA – kurie net pusę visų bendraties formų vartojo praplėstomis funkcijomis. Visais tais atvejais bendraties forma vartota vietoj asmenuojamos veiksmožodžio formos. Tie patys trys kalbėtojai ir DIE labiausiai išsiskiria ir kitų dviejų dažniausių formų (PRES3 ir PAST3) vartojimu išplėstinėmis funkcijomis. Lyginant 2 lentelės ir 1 paveikslo duomenis galima nesunkiai matyti, kad minėtieji trys informantai yra kaip tik tie, kurių kalba labiausiai atitinka bazinei atmainai būdingus bruožus¹³ (išsamiau apie lietuvių K2 bazinę atmainą žr. Ramonaitė *priimta spaudai*).

Pagal tai, kad bendraties formos funkcijos yra dažniausiai išplečiamos bazinės atmainos kalbėtojų, regis, būtų galima teigti, kad bendraties forma yra dažniausiai vartojama kaip pamatinė, t. y. nežymėta, specifinių funkcijų neturinti forma, vartojama tik leksine reikšme. Būtent iš šios regimybės ir kyla užsieniečių „kalbėjimo bendratimis“ stereotipas. Tačiau situacija nėra tokia paprasta ir tai rodo jau ir esamojo laiko trečio asmens formos funkcijų išplėtimų gausa (tiesa, daug ryškesnė ANG, nei JAN ir JUA kalboje). Iš iki šiol pateiktų duomenų aišku, kad bendraties forma tikrai vartojama kaip pamatinė lietuvių K2 įsisavinimo pradžioje, tačiau verta pasigilinti, ar tikrai ji vartojama bet kuriame kontekste su bet kuriomis leksemomis ir kokia yra šios formos raida įsisavinant kalbą geriau.

Vienintelio ikibazinei atmainai priklausančio DIE kalboje užfiksuotos tik 5 bendratys. Atsižvelgiant į tai, kad šis kalbėtojas tikrai labai sunkiai komunicuoja lietuviškai, neturi bazinės kompetencijos, jo pasakymai dažniausiai vienažodžiai, neturintys struktūros, o pavartojimų skaičius toks nedidelis, kai kurias formas nelengva aiškiai kategorizuoti. Visgi apie kai kurias pavartojimo ypatumus bus užsimenama toliau.

Buvo pasigilinta į tai, kokios konkrečios leksemos vartotos išplėstomis bendraties funkcijomis trijų bazinės atmainos kalbėtojų. Nepaisant ne tokio mažo jų pavartojimo kiekio, pačių leksemų buvo gerokai mažiau: ANG išplėstomis bendraties funkcijomis pavartojo 19 leksemų, JAN – 14, JUA – 8. Peržiūrėjus kiekvieno iš šių kalbėtojų visus analizuojamus kalbos duomenis paaiškėjo, kad iš esmės visų šių leksemų paradigma kalbėtojų tarpukalbėje sudaryta tik iš šios vienos formos – bendraties¹⁴. Tai reiškia, kad jie tiesiog neturi

¹³ DIE kalba neatitinka net šių bruožų, jis – ikibazinės atmainos pavyzdys.

¹⁴ Yra pora išimčių, pavyzdžiui, leksemos „turėti“ pamatinė forma ANG (ir kitų) tarpukalbėje yra „turi“, tačiau filmo atpasakojimo situacijoje jis šia dažnai vartojama forma

kitos formos tam konkrečiam veiksmui įvardyti ir vienintelę turimą vartoja visose situacijose, t. y. kaip pamatinę formą. Pastebėta, kad eigos veikslo bendračių išplėstomis funkcijomis pavartojama dvigubai daugiau nei įvykio, tačiau nepanašu, kad bazinėje atmainoje tai sudarytų morfologinę opoziciją:

(4) *JAN: *vadovas **paimti** i **skaityti** i sako kaip tai gerai jūs turite darbos.* (MT)

Vienintelis kitas aiškiai daugiau praplėstomis funkcijomis bendraties formų vartojantis kalbėtojas yra SAR, kuris, kaip matyti ir 1 paveiksle (bei išsamiau aprašyta Ramonaitė *priimta spaudai*), yra būtent pereinantis iš bazinės atmainos į pobazinę. Jo kalboje užfiksuota apie 14 proc. išplėstomis funkcijomis vartojamų bendraties formų yra nemažai, lyginant su visais kitais, tačiau jau reikšmingai mažiau nei minėtųjų bazinės atmainos kalbėtojų. SAR išplėstomis funkcijomis vartojamos bendratys iš esmės nesiskiria nuo bazinės atmainos savybių, jos vartojamos vietoje asmenuojamosios veiksmazodžio formos. Vos į pobazinę atmainą perėjusios SUS kalboje išplėstinėmis funkcijomis vartojamų bendračių tik nežymiai daugiau nei visų likusių pobazinės atmainos kontinuumo kalbėtojų.

Iš to, kas pasakyta, jau aiškėja, kad lietuvių K2 bendraties forma gali būti vartojama kaip pamatinė forma, tačiau tik bazinėje atmainoje. Pobazinėje tarpukalbės atmainoje bendraties forma vartojama pagal lietuvių kalbos taisykles ir nors, žinoma, gali pasitaikyti pavienių funkcijų išplėtimo atvejų, bet šios atmainos kalbėtojas jau suvokia šios formos netinkamumą ir turi kompetencijų pasitaisyti, žr. (5) pavyzdį.:

(5) 329 *SUS: *ah nu Chaplinas +...*
 330 *SUS: *ir mergina +...*
 331 *SUS: ***eiti pasivaikščioti.***
 332 *TYR: *mhm.*
 333 *SUS: *ein [/] **ėjo pasivaikščioti.*** (Susan MT)

nepasitenkina, nes, sakydamas bendratį klausiamu tonu, ieško daugiskaitos trečiojo asmens (*ellos* isp. *jie*) veiksmazodžio formos, kurią ir pasako ispaniškai (*tiennen*):

¹⁸⁵ *ANG: *esvajonė [ː svajonė] esvaj [/] esvaj@nz +...*
¹⁸⁶ *ANG: *tu [/] turie [/] tu [/] turėti +...*
¹⁸⁷ *ANG: *ellos@es turėti +...*
¹⁸⁸ *ANG: *turėti turėti?*
¹⁸⁹ *ANG: *turi kartu turėti tiennen@es.*
¹⁹⁰ *TYR: *eh turi.*
¹⁹¹ *ANG: *tu [/] turi.*
¹⁹² *TYR: *mhm.*
¹⁹³ *ANG: *turi svajonė eh gyvena kartu.*

Vis dėlto išplėstomis funkcijomis bendraties formą net bazinės atmainos kalbėtojai vartojo tik puse atvejų, todėl svarbu paanalizuoti, koku būdu ir kokiose situacijose jie vartojo likusias bendraties formas ir ar tai gali parodyti šios formos įsisavinimo raidą.

b) Bendraties vartojimo raida link tikslinės kalbos struktūros

Pirmiausia svarbu pabrėžti, kad tarp išplėstinėmis funkcijomis vartotų bendračių nepasitaikė nė vienos modalinio veiksmožodžio bendraties, kaip pvz.: *norėti, galėti, reikėti* ir pan. Tiesa, buvo pora *turėti* pavartojimo atvejų, tačiau būtent ne modaline, o posesyvine jo reikšme¹⁵. Tai, žinoma, susiję ir su šių leksemų bendraties formų vartojimo negausumu aplinkos kalboje. Sakininės lietuvių kalbos tekstyne *norėti* forma užfiksuota 2 kartus, o *galėti* ir *reikėti* nė vieno. *Turėti*, užfiksuotas 64 kartus, gimtakalbių taip pat vartojamas posesyvine reikšme, kai vartojama bendraties forma. Taigi šių leksemų bendraties forma nėra dažna aplinkos kalboje, nors, kaip ir kitų veiksmožodžių, yra pirmoji forma, pateikiama žodynuose, ir gimtakalbiai taip pat galėtų ją pasiūlyti žodžio ieškančiam užsieniečiui (prisiminkime pradžioje minėtą „užsienietiškosios“ šnekos pavyzdį *aš norėti valgyti*). Tačiau aiškėja, kad būtent tokių pasakymų lietuviškai užsieniečiai nesudaro, net ir tie, kurie dar vos pradeda kalbėti lietuvių kalba.

Žvelgiant į turimus užsieniečių lietuvių kalbos duomenis pirmiausia pastebima tai, kad DIE, kaip jau minėta, labai sunkiai kalbantis lietuviškai ir kurio lietuvių kalbos įsisavinimas nėra pasiekęs bazinio lygmens, iš 5 apskritai pavartotų bendračių net tris kartus jas pavartoja konstrukcijoje *reikia + bendratis*, žr. pavyzdį.:

(6) 37 *DIE: *čia rykė [ː reikia] +...*

38 *DIE: *valgyt su restoranas i +... (MT)*

Kad tai nėra atsitiktinumas ar individuali savybė, patvirtina ir bazinės atmainos kalbėtojų duomenys. Konstrukcija *reikia + bendratis* yra gausiausia iš lietuvių kalbos sistemą atitinkančių bendraties vartojimo atvejų JAN, JUA ir ANG kalboje. Iš jų kalbos duomenų matyti, kad bazinėje atmainoje atsiranda ir kitų konstrukcijų, kuriose vartojama bendratis. Anksčiausios tokios konstrukcijos yra su modaliniais veiksmožodžiais, iš kurių pirmiausia reikia paminėti *galėti*. 2 paveiksle pateikiami duomenys rodo *galėti* pranašumą prieš

---

¹⁵ Tas pats pasakytina ir apie porą *gauti* ir *mokėti* formų pavartojimo atvejus SAR kalboje, jie pavartoti ne modalinėmis, bet tiesioginėmis savo reikšmėmis (ang. *receive* ir *pay*).

kitus modalinius veiksmažodžius. *Galėti* formos, vartojamos minėtoje konstrukcijoje, gali skirtis, pavyzdžiui, JAN ir JUA kalboje vienintelė leksemos *galėti* forma yra *galima*, žr. pvz.:

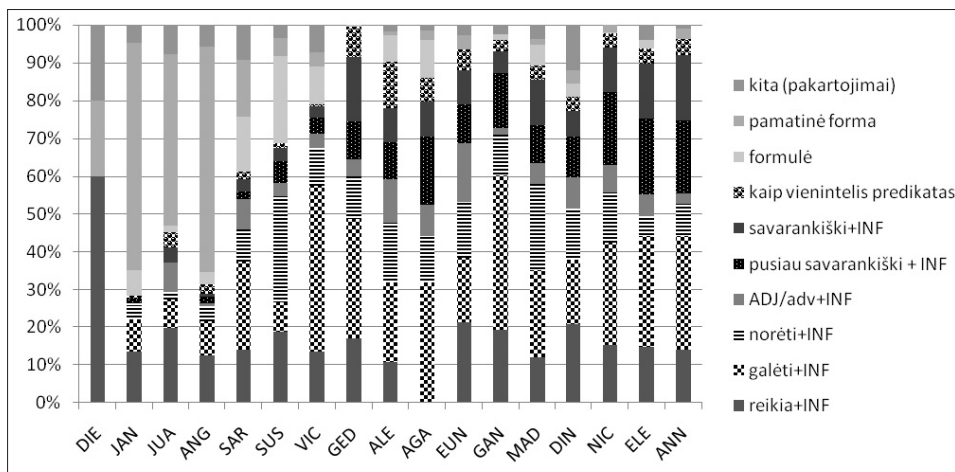
- (7) *JAN: *aš negalima rašyt šiutartys [ː sutartys] arba bendrabavimas [ː bendradarbiavimas] bet +...* (INT)
 (8) *JUA: *ir tu galima kalbėti trupučiukas .* (INT)

Tos pačios įsisavinimo atmainos ANG šią formą tik atkartoja, o jo paties repertuarą sudaro formos *gali* (dominuojantis kirtis kaip 3 asm. formos) ir *galiu*, vartojamos pramaišiu, t. y. nesudaro morfoliginės opozicijos kalbėtojo paradigmoje. Visi bazinės atmainos kalbėtojai ir pereinantysis SAR vartojo tik formą „reikia“ bei minėtas esamojo laiko *galėti* formas. Pobazinėje atmainoje, jau nuo SUS, pradedamos vartoti ir kitų laikų šių veiksmažodžių formos, žr. (9) pavyzdį.

- (9) 62 *SUS: *jis +...*
 63 *SUS: ***norėjo** +...*
 64 *SUS: ***grįžti** į +...*
 65 %com: dalyvė neprisimena žodžio.
 66 *TYR: *kalėjimas.*
 67 *SUS: *į kalėjimą.*
 68 *TYR: *aha.*
 69 *SUS: *aha.*
 70 *SUS: *bet +...*
 71 *SUS: ***reikėjo** +...*
 72 *SUS: ***daryti** +...*
 73 *SUS: *kažką.*
 74 *SUS: *blogą.* (Susan MT)

Kaip matyti 2 paveiksle, didžiąją dalį bazinės atmainos kalbėtojų šnekoje sudaro bendraties kaip pamatinės formos, t. y. vietoje asmenuojamų formų, vartojimas. Taip pat, nors ir nelabai gausi dalis, yra pakartojimų, kai pašnekovas pakartoja gimtakalbio tyrėjo pasakyme girdėtą bendratį. Tokie pavartojimai išskirti atskirai, jei iš konteksto labiau panašu, kad kalbėtojas ne sąmoningai pasirinko formą, o vien atkartojo arba jei kartoja bendraties formą klausiana intonacija tokiu būdu tyrėjo klausdamas, ar žodis teisingas. Dar viena atskirai išskirta grupė buvo formulės, kurios aktualiausias, kaip rodo diagrama, pobazinės atmainos pradžioje. Formulės yra greitai pasakomi kalbos „gabalėliai“, kurie nėra analizuojami, o yra išmukti atmintinai. Formulėms analizuojamuose duomenys buvo priskirtas pasakymas „kaip pasakyti?“

2 pav. **Bendraties formų vartojimas (proc.)**

ir pora „prašom pakartoti“ atvejų. Suprantama, kad pobazinėje atmainoje, ypač daugiau pažengusiųjų kalbėtojų kalboje, šie pasakymai jau yra analizuojami, t. y. suvokiamos atskiros jų dalys, ir formulėmis nebelaikytini, tačiau diagramoje išskirti visiems kalbėtojams vienodai. Įdomu tai, kad daugiausia tokių pasitikrinimų, klausimų, pagalbos prašymų pateikia tie, kurie jau pradeda lietuviškai formuluoti gramatinius ir sudėtingesnius pasakymus (SAR, SUS ir VIC). Nors tokio tipo pagalbos prašymų pasitaiko ir bazinėje, ir vėliau pobazinėje atmainoje, tačiau akivaizdu, kad pradedantieji eiti sąmoningiau link tikslinės kalbos sistemos yra labiausiai suinteresuoti prašyti tokios pagalbos iš gimtakalbio pašnekovo.

Bazinėje atmainoje užfiksuoti pora būdvardžių su bendratimi (2 pav.: ADJ/adv + INF) pavartojimo atvejų, tačiau JUA kalboje vartojimas labiau primena išmoktą nei savarankiškai sukonstruotą pasakymą, žr. (10) pavyzdį. Nė vienos tokios konstrukcijos nepavartojo JAN. SAR kalboje bene dažniau pasitaiko su prieveiksmiais, vartojamais kaip būdvardžiai, žr. (11) pavyzdį. Įvairesnis būdvardžių su bendratimi vartojimas fiksuojamas tik pobazinėje atmainoje, žr. (12) – (14) pavyzdžius.

(10) *JUA: *it's@en labai sunku to@en kalbėti lietuviškai.* (INT)

(11) *SAR: *man labai sunkiai suprast kas yra lietuviška politika.* (INT)

(12) *AGA: *tai man buvo labai nuo [/] nuobodu ten studijuoti todėl kad jis visi buvo labai lė [/] lėtai.* (INT)

(13) 101 *MAD: *laiškas@rep davė ir pasakė kad su šitą laišką tau bus +...*

102 *MAD: *lengviau surasti darbo +... (MT)*

(14) *NIC: *pradedą sėdėti ant šalias namas ir galvoja kaip būtų fainas turėti irgi mūsų namas. (MT)*

Pobazinė atmaina (2 pav. SAR yra perėjimo stadijos, o visi po jo – pobazinės) pasižymi skirtingų situacijų, kuriose vartojama bendraties forma, gausa. Kaip jau minėta, jau bazinėje atmainoje ir joje gausiausiai po konstrukcijos *reikia + bendratis* imamas vartoti veiksmažodis *galėti*, šalia kurio, nors dažnu atveju mažiau gausiai, kitas modalinis – *norėti*. Kitų modalinių veiksmažodžių, vartotų su bendratimi, tiriamųjų kalboje nepasitaikė (užfiksuota tik pora konstrukcijų *būti privaloma + bendratis* ir *turėti* formos, vartojamos su bendratimi, aptariamoms toliau).

Svarbu pastebėti, kad bendraties vartojimas su modaliniais veiksmažodžiais, kaip šiek tiek užsiminta straipsnio pradžioje, yra iš esmės universalus bruožas. Italų K2 modalinių veiksmažodžių bendratis nevartojama išplėstomis funkcijomis, o būtent su asmenuojamomis modalinių veiksmažodžių formomis bendratys ir pradedamos pirmiausia vartoti (Berretta 1990). Aptardami sintaksės raidą šiek tiek labiau pažengusių (tarp bazinės ir pobazinės bei pobazinės kontinuume) kalboje italų kalbininkai pastebi, kad dažniausiai tiriamųjų vartojami predikatai yra būtent modaliniai *galėti*, *norėti*, *privalėti* vartojami su bendratimi. Įdomu, kad itališkas *reikia* atitikmuo *bisogna*, taip pat vartojamas su bendratimi tikslinėje kalboje, tačiau galimas kaityti asmenimis, vartojamas kur kas mažiau nei kiti modaliniai (Andorno et al. 2003). Todėl anksti pasirodanti *reikia + bendratis* konstrukcija lietuvių K2 yra išskirtinis bruožas.

Bene didžiausia pobazinės atmainos naujovių yra gan gausus pusiau savarankiškų veiksmažodžių vartojimas su bendraties forma. Pusiau savarankiškais veiksmažodžiais čia laikyti veiksmažodžiai: *turėti* (privalėjimo reikšme), *mokėti* (gebėjimo reikšme), *patikti*, faziniai (veiksmažodžio pradžios ir pabaigos) ir tokie veiksmažodžiai kaip *bijoti*, *žinoti* (= mokėti, gebėti), *bandyti*, *padėti*, *pasisekti*, *spėti*, *galvoti*, *užtekti*, *nuspręsti*, *sugebėti*. Tokia skirtis tradicinėje lietuvių kalbotyroje gali pasirodyti neįprasta, tačiau atsižvelgiant į tai, kad analizuojami kalbos įsisavinimo duomenys, o čia ir siekiama tą procesą iširti, atidžiai žvelgiama į tai, kas fiksuojama tiriamųjų kalbos duomenyse. Duomenys rodo, kad bendraties forma dažnai vartojama su tokiais veiksmažodžiais, kurie modifikuoja bendratimi reiškiamos leksemos reikšmę iš dalies nustodami savo reikšmės, o kadangi jų, kaip išvardyta, nemaža įvairovė, šiame

straipsnyje jie apibendrintai vadinami pusiau savarankiškais veiksmažodžiais. 2 paveiksle matyti gana aiški tokio pobūdžio konstrukcijos su bendratimi vartojimo raida: SAR, SUS ir VIC kalboje tokios konstrukcijos sudaro dar tik porą procentų, o labiau pažengę kalbėtojai tokių veiksmažodžių su bendratimi konstrukcijų sudaro jau net 10 proc. ar daugiau, o pasirinkamų pusiau savarankiškų leksemų spektras vis plečiasi (žr. 15–16 pvz.). Čia įdomu pastebėti, kad konstrukcija *patinka + bendratis*, kuri, regis, būtų gan paprasta, nes nereikalauja asmenavimo, ir semantiškai aiški, bazinėje atmainoje nevartojama visai, o kiek gausesnis jos pavartojimas užfiksuojamas tik labai pažengusių kalbėtojų šnekoje (GAN, DIN, NIC)¹⁶.

(15) *GED: *pradėjau klausyt daugiau gal kažkada ten +...* (INT)

(16) 962 *EUN: *visi bijo +...*

963 *EUN: *gauti vizos.* (INT)

Savarankiškų veiksmažodžių su bendratimi konstrukcijos vartojimas taip pat yra būdingas pobazinei atmainai¹⁷. Savarankiškais veiksmažodžiais čia laikyti slinkties ir visi atskirai neišskirti ir savarankišką leksinę reikšmę turintys veiksmažodžiai bei pasakymuose su II laipsnio detalizacija (žr. Valeckienė 1998, 167 ir t.t.), pvz.:

(17) *GAN: *aš nežinau aš [/] <aš man rei@nz> [//] aš [/] aš noriu bandyti **paaiškinti** tai savo draugams.* (INT)

(18) *ELE: *gavo kaip leidimą nu **išeiti** iš kalėjimos.* (MT)

Kaip vienintelis predikatas pasakyme bendraties forma, kur ji nėra pasitelkiama vietoj asmenuojamosios formos kaip bazinės atmainos šnekoje, iš esmės imama vartoti taip pat tik pobazinėje atmainoje ir net ne nuo pat pradžių (2 paveiksle nuo GED iki ANN), tai tokie pasakymai kaip pvz.:

(19) 399 *GED: *kažkaip nu aš čia dabar keturis metus kodėl nu +...*

400 *GED: *kodėl **statyti** +...*

401 *GED: *nežinau +...*

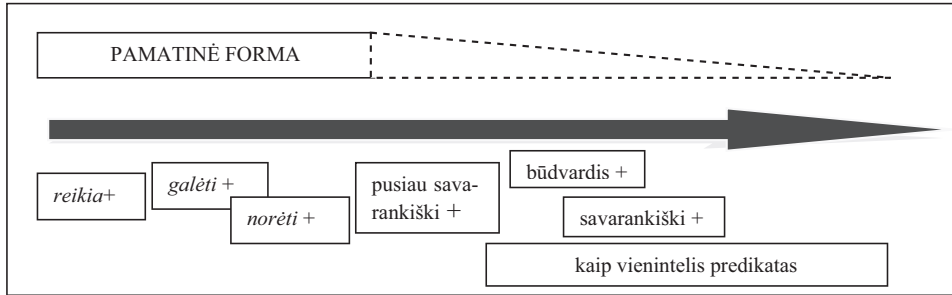
402 *GED: *sienį [; sieną].* (INT)

(20) *MAD: *ir kaip visą gyvenimą **gyventi** su žmogus kuris tu nežinai +...* (INT)

¹⁶ Pati forma *patinka* užfiksuojama visų kalbėtojų šnekoje, išskyrus DIE, tačiau vartojama ne su bendratimi.

¹⁷ JUA kalboje užfiksuota pora į tokius panašius atvejų, tačiau dėl bendro pasakymų negramatiškumo negalima visiškai tvirtai teigti, o paveiksle ši grafa JUA kalboje atrodo gausiau, nes šis kalbėtojas iš viso pavartojo tik 53 bendratis.

Taigi pobazinėje įsisavinimo atmainoje, kai pradedančiojo kalbėtojo kalbos struktūra peržengia „bazinį“ lygmenį, t. y. kai kalbos struktūroje formos pradedamos kaityti pagal skirtingas funkcijas (ne pramaišiu), bendratis vartojimas ne pagal tikslinės lietuvių kalbos sistemą staiga sumažėja iki retų okazinių klaidų. O konstrukcijų, kuriose vartojama bendratis, nuosekliai daugėja ir jos įvairėja. Bendratis formos raidą lietuvių K2 būtų galima atvaizduoti schema, žr. 3 pav.

3 pav. **Bendratis formos raida lietuvių K2**

Kaip matyti, tiriamųjų, kurių keletas yra pasiekę itin gerą lietuvių kalbos mokėjimo lygį, šnekoje bendratis funkcijų ir vartojimo esama įvairaus, nors ir neišsemiamos visos lietuvių kalbos bendratis formos vartojimo galimybės (pavyzdžiui, duomenyse neužfiksuota bendratis kaip įterpinio vartojimo). Vis dėlto tokia nustatyta bendratis formos raida lietuvių K2 laikytina gana universalialia ir tai rodo, kokia natūralia seka ši forma įsisavinama. Iš to galima daryti pastebėjimus, su kokiais junginiais ir kokių eiliškumu šios formos formaliai mokyti ar tiesiog kokius junginius pasirinkti stengiantis padėti suprasti lietuvių kalbą tik pradedančiam mokytis užsieniečiui. Be to, galimi tolimesni tyrimai apie tai, ką bendratis raida lietuvių K2 parodo apie lietuvių kalbos veiksmažodžio sistemą ir bendratis formos vietą joje.

4. Išvados

Apibendrinant galima pasakyti, kad kiekybiškai bendratis formos vartojimas įsisavinimo raidoje beveik nekinta, tačiau iš esmės kinta kokybiškai. Lietuvių kalbos kaip antrosios įsisavinimo pradžioje bendratis forma puse atvejų vartojama kaip pamatinė forma, tuo pat metu, jau bazinėje įsisavinimo atmainoje, greta vartojamos ir konstrukcijos su beasmene modalinio veiksmažodžio *reikėti* forma *reikia*. Šalia, nors ir mažiau gausiai, bazinėje atmainoje imamos vartoti konstrukcijos su modalinių veiksmažodžių *galėti* ir *norėti*

formomis. Veiksmažodžių veikslas, tikėtina, neturi esminės įtakos bendraties vartojimui bazinėje atmainoje, nors gausiau, kaip ir galima tikėtis, užfiksuota eigos veikslų veiksmažodžių.

Pobazinės atmainos kontinuume bendraties formos pamatine funkcija vartojimas sumažėja iškart iki minimumo. Ankstesnėse atmainose vartotos konstrukcijos pasipildo kaitomų formų įvairove, t. y. nebeapsiribojama vien *reikia* ar viena pamatine kitų dviejų vartotų veiksmažodžių forma, pvz.: *galima, nori*. Tuo pat metu nuosekliai gausėja konstrukcijų, kuriose vartojama bendratis pagal lietuvių kalbos sistemą. Pirmiausia bendratis imama vartoti su kitais modaliniais ir kitais pusiau savarankišką leksinę reikšmę turinčiais veiksmažodžiais, kaip *turėti, mokėti, pradėti, baigti, padėti* ir pan. Bendratis taip pat imama vartoti su įvairesniais būdvardžiais. Geriau įsisavinant kalbą bendratį imama vartoti su savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžiais konstruojant sudėtingesnius pasakymus. Bendraties formos kaip vienintelio predikato pasakyme vartoseną yra santykinai retesnė ir ji, atitinkant tikslinės lietuvių kalbos sistemą, atsiranda tik kiek vėliau pobazinėje atmainoje.

Taigi bendraties formos įsisavinimas išties nėra labai paprastas ir, atsižvelgiant į šios formos daugiafunkciškumą lietuvių kalboje, patogus tirti. Vis dėlto tai, kad ši forma nėra visai nežymėta ir galinti reikšti tik veiksmą be laiko ar asmens kategorijų (kaip tai daroma vartojant ją kaip pamatinę formą), yra juntama net ir bazinės atmainos kalbėtojų, nes net šioje atmainoje niekada išplėstinėmis funkcijomis nevartojama modalinių veiksmažodžių bendratis ir būtent modaliniai veiksmažodžiai pirmiausiai imami su ja vartoti. Tai lietuvių K2 yra bendra su raida tų kalbų, kuriose bendratis yra morfologiškai aiški forma, kaip italų. Taigi toks bendraties vartojimas pastebimas ir įsisavinamas greičiausiai, o kitos bendraties funkcijos lietuvių kalboje imamos vartoti tik pasiekus aukštesnį įsisavinimo lygį.

INFINITIVE IN LITHUANIAN AS A SECOND LANGUAGE

Summary

Second language acquisition is a gradual process during which different forms of the target language get incorporated into the new speaker's variety and, ideally, in the long run are used with the same function as in the target language. When analysing the acquisition sequence of Lithuanian L2 verb system, the form of the infinitive, a rather salient, transparent and frequent one, has been observed to be in an odd position. The basic variety is characterized by an almost exclusive use of the present tense and the post-basic variety sees a sudden drop of that form in favour of the past tense while other tenses and moods appear in a gradual and increasing manner. The infinitive appears from the very beginning of the acquisition, although not as often as the present tense, and is quantitatively similar throughout. However, the qualitative change in the use of infinitive forms requires special attention given in this paper.

The analysis shows that the form of the infinitive in Lithuanian L2 can be used as a base form, i.e. a form that carries only the lexical meaning without any morphological reference to tense or person, but only in the basic variety of the acquisition. The basic variety, however, possesses not only this function of the infinitive as the same form in half of its tokens is used with functions present in the target language. A detailed analysis of the context of all the infinitive forms used shows a surprisingly early appearance of the use of this form with the impersonal verb *reikia* "need/must" and a striking absence of overextensions of the infinitive form from the modal verbs. It is precisely the modal verb forms that the infinitive is used with starting from the basic variety. The post-basic variety is characterized by an immediate drop of the infinitive used as a base form of the verb and a gradual expansion of contexts consistent with the target language.

LITERATŪRA

Andorno, Cecilia, Giuliano Bernini, Anna Giacalone Ramat, Ada Valentini 2003, Sintassi, in Anna Giacalone Ramat (ed.), *Verso l'italiano. Percorsi e strategie di acquisizione*, Roma: Carocci editore, 116–178.

Banfi, Emanuele 1990, Infinito (ed altro) quale forma basica del verbo in micro-sistemi di apprendimento spontaneo di italiano-L2: osservazioni da materiali di sinofoni, in Giuliano Bernini, Anna Giacalone Ramat (eds.), *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*, Milano: Angeli, 39–50.

Banfi, Emanuele, Giuliano Bernini 2003, Il verbo, in Anna Giacalone Ramat (ed.), *Verso l'italiano. Percorsi e strategie di acquisizione*, Roma: Carocci editore, 70–115.

Bernini, Giuliano 1990, Lo sviluppo di paradigmi verbali nelle varietà elementari di

apprendimento dell'italiano lingua seconda, in Giuliano Bernini, Anna Giacalone Ramat (eds.), *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*, Milano: Angeli, 81–101.

Berretta, Monica 1990, Il ruolo dell'infinito nel sistema verbale di apprendenti di italiano come L2, in Giuliano Bernini, Anna Giacalone Ramat (eds.), *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*, Milano: Angeli, 51–80.

Dabašinskienė, Ineta 2009, Šnekamosios lietuvių kalbos morfologinės ypatybės, *Acta Linguistica Lithuanica* 60, 1–15.

DLKG – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Dulay, Heidi, Marina Burt, Stephen Krashen 1982, *Language Two*, New York: Oxford University Press.

Ellis, Rod 1994, *The study of second language acquisition*, Oxford: Oxford University Press.

Giacalone Ramat, Anna (ed.) 2003, *Verso l'italiano. Percorsi e strategie di acquisizione*. Roma: Carocci editore.

Jakaitienė, Evalda, Adelė Laigonaitė, Aldona Paulauskienė 1976, *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo.

Klein, Wolfgang 1986, *Second language acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press.

Klein, Wolfgang, Clive Perdue (eds.) 1992, *Utterance structure: developing grammars again*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Klein, Wolfgang, Clive Perdue 1997, The Basic Variety (or: Couldn't natural languages be much simpler?), *Second Language Research* 13, 301–347.

LKG – Kazys Ulvydas (red.), *Lietuvių kalbos gramatika 2: Morfologija*, Vilnius: Mintis, 1971.

LTŽ – Meilutė Ramonienė, Jelena Brazauskienė, Nida Burneikaitė, Jurga Daugmaudytė, Eglė Kontutyte, Joana Priušauskaitė, *Lingvodidaktikos terminų žodynas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

MacWhinney, Brian 2000, *The CHILDES project. Tools for analyzing talk*, Third edition, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Ass.

Ortega, Lourdes 2009[2013], *Understanding second language acquisition*, London, New York: Routledge.

Perdue, Clive (ed.) 1993, *Adult language acquisition: Crosslinguistic perspectives 1: Field methods, 2: The results*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ramonaitė, Jogilė Teresa 2015a, Kaip tirti antrosios kalbos įsisavinimą: skerspūvio metodas, *Taikomoji kalbotyra* 7, <http://www.taikomojikalbotyra.lt>.

Ramonaitė, Jogilė Teresa 2015b, Kaip lietuviškai šneka užsieniečiai? Lietuvių kaip antrosios kalbos veiksmožodžio įsisavinimas, *Baltistica* 50(2), 295–330.

Ramonaitė, Jogilė Teresa (*priimta spaudai*), How much Lithuanian is enough to communicate in Lithuania, *Baltu Filologija* 24(2).

Ramonienė, Meilutė, Joana Pribušauskaitė 2008, *Praktinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Baltos lankos.

Richards, Jack C., John Platt, Heidi Platt 1992, *Longman dictionary of language teaching & applied linguistics*, Essex, England: Longman.

Snyder, William, Karin Stromswold 1997, The structure and acquisition of English dative constructions, *Linguistic Inquiry* 28(2), 281–316.

Valeckienė, Adelė 1998, *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Wójcik, Paweł 2000, *The acquisition of Lithuanian verb morphology. A case study*, Kraków: Quartis.

Jogilė Teresa RAMONAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5,
LT-10308 Vilnius
Lithuania
[jogileteresa@sociolingvistika.lt]